

ปาฐกถาชุด "สิรินธร" ครั้งที่ ๑๑

เรื่อง

นาฏยศิลป์ไทย

จิตรกรรม
ประติมากรรม

โดย อาจารย์เฉลิม ศุขะวานิช

พลงขยับจับผ้าสไบบาง
ขอจูบปรางน้องอย่ามิดหนี
แม่ดวงแก้วแววตาจางปราณี
จะเบือนหนีหน่วงหนักซักซำไย

ภาพเขียนสีน้ำ ฝีมือ จักรพันธ์ โปษยกฤต
เจ้าของภาพ ปริชญ์ จิราธิวัฒน์

ปาฐกถาชุด “สิรินธร”

ครั้งที่ ๑๑

เรื่อง

“นาฏยศิลป์ไทย”

โดย

อาจารย์เจलय ศุขะวณิช

คำนำ

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสถาปนาพระอิสริยยศ พระอิสริยยศกิติ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุตยา ขึ้นเป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเฉลิมฉลองศุภมงคลวโรกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขึ้น เป็นการเฉลิมพระเกียรติในสมเด็จพระบรมราชกุมารี และเพื่อทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษาและวิจัยความรู้ เรื่องอารยธรรมของชนชาวไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีทั้งการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินทุนอุดหนุนการพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า รวมถึงจัดให้มีการปาฐกถาชุดสิรินธร อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่างๆ ที่อยู่ในความสนพระราชหฤทัยเป็นผู้แสดง

ในคราวแรก สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินมาทรงแสดงปาฐกถาเรื่อง “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๘ คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เชิญ อาจารย์เฉลย ศุขะวณิช มาแสดงปาฐกถาชุดสิรินธร ครั้งที่ ๑๑ เรื่อง “นาฏยศิลป์ไทย” ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในครั้งนั้นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงฟังปาฐกถาดังกล่าวด้วย

ปาฐกถาเรื่อง “นาฏยศิลป์ไทย” เพียงพร้อมด้วยสาระอันน่ารู้ ผู้แสดงมีความรู้เชี่ยวชาญอย่างกว้างขวางลึกซึ้งในหัวข้อที่แสดงปาฐกถา เพราะได้ศึกษา

และสร้างผลงานด้านนี้มาตลอดชีวิต ปาฐกถาเรื่องนี้จึงงามพร้อมทุกแง่มุม สมควร
พิมพ์เผยแพร่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงขออนุญาต อาจารย์เจलय ศุขะวณิช
จัดพิมพ์เผยแพร่ และได้รับความกรุณาอนุญาต นับเป็นพระคุณอย่างสูงแก่มหา-
วิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเชื่อว่า ปาฐกถาเรื่อง “นาฏยศิลป์ไทย” จะเป็น
ประโยชน์อำนวยวิทยาความรู้แก่ผู้สนใจใฝ่รู้โดยทั่วกัน

(ศาสตราจารย์ ดร.เทียนฉาย กีระนันท์)

อธิการบดี

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี
(ศาสตราจารย์ นายแพทย์จรัส สุวรรณเวลา)
ในการแสดงปาฐกถาชุด “สิรินธร”
เรื่อง “นาฏยศิลป์ไทย”
โดย อาจารย์เฉลย ศุขะวณิช

วันจันทร์ที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๓๘ เวลา ๑๕.๐๐ น.

ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบ้างฝ่าละอองพระบาท

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม เณลิมพระอิสริยยศใต้ฝ่าละอองพระบาท ขึ้นเป็นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเฉลิมฉลองศุภมงคลวโรกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอันเป็นสถาบันการศึกษา ที่ได้ฝ่าละอองพระบาทได้พระราชทานเกียรติยศอันสูงยิ่งแก่มหาวิทยาลัย โดยทรงเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ พระองค์แรกในประวัติศาสตร์ จึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขึ้น โดยสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้มีมติเพิ่มเติมทุนสำหรับเงินทุนกองนี้จำนวน ๑ ล้านบาท จัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามวัตถุประสงค์ เมื่อรวมจำนวนเงินที่มีผู้บริจาคสมทบ และดอกผลหลังจากหักค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานแล้ว เงินทุนนี้มีเงิน ณ วันที่ ๓๑ ตุลาคม ๒๕๓๘ รวมทั้งสิ้น ๑๒,๖๖๓,๐๙๐.๓๒ บาท (สิบสองล้านหกแสนหกหมื่นสามพันเก้าสิบบาทสามสิบสองสตางค์) กองทุนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติในใต้ฝ่าละอองพระบาท ในเรื่องของการทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษา และวิจัยในวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาวไทย และศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีหลากหลาย ทั้งที่เป็นการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินทุนอุดหนุนการพิมพ์หนังสือ หรือตำราที่ทรงคุณค่า

รวมตลอดทั้งจัดให้มีปาฐกถาชุดสิทธิบัตร อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้น เพื่อเฉลิมพระเกียรติในใต้ฝ่าละอองพระบาท ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระบรมราชกุมารี โดยปาฐกถาผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่าง ๆ ที่อยู่ในความสนพระราชหฤทัย โดยที่ใต้ฝ่าละอองพระบาทเองได้ทรงพระมหากรุณาพระราชทานปาฐกถาเรื่อง “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เป็นประเดิม เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ ในโอกาสต่อมา คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้กราบเรียนเชิญท่านผู้ทรงคุณวุฒิท่านอื่นมาแสดงปาฐกถาชุดสิทธิบัตรไปแล้วโดยลำดับ รวม ๑๐ ครั้ง

ในวันนี้ นับเป็นปาฐกถาครั้งที่ ๑๑ ในปาฐกถาชุดสิทธิบัตร โดยคณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เห็นสมควรให้กราบเรียนเชิญ อาจารย์เฉลย ศุขะวณิช มาบรรยายหน้าพระที่นั่ง เรื่อง “นาฏยศิลป์ไทย” อันเป็นหัวข้อที่ปาฐกถามีความสนใจ และรอบรู้เชี่ยวชาญ จนมีเกียรติคุณเป็นที่ยกย่องในวงวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในฐานะผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏยศิลป์ มีผลงานดีเด่นด้านการแสดงและการสืบทอดวิชานาฏยศิลป์ จนได้รับเกียรติยกย่องเป็น ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏยศิลป์) พ.ศ.๒๕๓๐ จึงเป็นที่หวังว่าสรรพวิชาความรู้ที่จะเกิดมีขึ้นจากปาฐกถาเรื่องนี้ จักอำนวยวิชาความรู้แก่วงวิชาการ และผู้สนใจในด้านนี้สืบไป

ข้อหนึ่งที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ในใต้ฝ่าละอองพระบาทเป็นล้นพ้นก็คือ การที่ใต้ฝ่าละอองพระบาทได้ทรงพระเมตตาเสด็จพระราชดำเนินมาทรงฟังปาฐกถาชุดสิทธิบัตรนี้ ทุกครั้งครา แม้จะมีพระราชกรณียกิจเพิ่มพูนขึ้นหนักหนาเพียงใดก็ตาม พระมหากรุณาธิคุณและน้ำพระราชหฤทัยย่อมเป็นที่ซาบซึ้งและเป็นสิริมงคลแก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และผู้ที่เฝ้าชมพระบารมีอยู่ในที่นี้ยิ่งนัก

บัดนี้ ได้เวลาอันสมควรแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ขอพระราชทานพระราชนุญาตเบิก อาจารย์เฉลย ศุขะวณิช แสดงปาฐกถา เรื่อง “นาฏยศิลป์ไทย” ต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

นาฏศิลป์ไทย

อาจารย์ เฉลย สุชะวณิช

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละอองพระบาท

เกล้ากระหม่อมฉันมาวันนี้ด้วยความตั้งใจและเต็มใจ จนลืมนึกถึงสุขภาพ ไปว่าสุขภาพขณะนี้ไม่ค่อยจะอำนวยแล้ว ความที่อยากจะทำเข้าเฝ้าฯ ก็พยายามมา เพราะฉะนั้นจะขอพระราชทานพระราชนุญาตว่าจะพูดเป็นศัพท์สามัญ จะเล่าประวัติว่าทำไมจึงมาเป็นละคร

ดิฉันเป็นลูกชาวบ้านคนหนึ่งไม่ได้เป็นขุนน้ำขุนนาง บิดาซื้อนายเงิน มารดาซื้อนางน้ย ความที่มีใจรักอยากจะเป็นละคร รู้ข่าวว่าที่วังสวนกุหลาบ^๑ ท่านรับลูกเข้าเฝ้าฯใครก็เอาไปถวายตัว เมื่อถวายมากขึ้นก็จัดเป็นละคร ดิฉันบอกกับพ่อแม่ว่าอยากจะทำไปถวายตัว พ่อแม่ท่านโบราณหน่อย ท่านก็ไม่ให้ไป บอกเดียวชาวบ้านจะว่าเอาลูกไปขายกิน ดิฉันก็พยายามเหลือเกิน เลยหนีพ่อแม่เข้าไปในวัง ไปอยู่กับคุณท้าวหาริช^๒ ท่านก็นำเข้าถวายตัวก็ได้เป็นละครมาตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ อยากจะเรียนว่าละครสมัยนั้นกับสมัยนี้ต่างกันอย่างไร สมัยนั้นเราเป็นข้าหลวง เราไม่ได้เป็นโรงเรียน เราเป็นราชสำนัก เรียกกันภาษาชาวบ้านว่า ในวังพวกเราได้รับการอบรมมาให้มีมารยาทอ่อนโยน ปรากฏว่าคนที่มาถวายตัวเป็นร้อยละ ๑๐^๓ ท่านหาครูมาสอน ครูตอนนั้นก็มียุ ๓ คน หม่อมกรม^๔ แม่ครู^๕ หม่อมครู^๖ บั้นมาที่เดียว ก็คนที่คนก็เรียนกับครู ๓ คนนี้ทั้งสิ้น พอ ๖ โมงเช้าก็สิ้นกระดิ่งให้ตื่น ทุกคนต้องตื่น จะรุ่งจะอะไรก็ได้ไม่ต้องตื่นแล้ว ครูสอนลงสนามไปรำเพลงช้าเพลงเร็ว^๗ รำเพลงช้าเพลงเร็วเสร็จก็รำเซ็ดเสม^๘ เซ็ดฉิ่ง^๙ อะไรก็ตามแล้วแต่ครูท่านจะบอกให้ทำ ถ้าใครรำหรือทำอะไรผิด ถูกตีอีก หาวว่ารำเล่น ต้องรำให้หรือออกเบียดเสื่อที่เดียว พอสายหน่อยสัก ๒ โมงเช้าก็หยุดพักกินอาหาร อาบน้ำ อาบน้ำเสร็จ ท่านก็มีโรงเรียนในวังให้เรียนหนังสือ เรียนครูธรรมดาสามัญ แบทหนังสือ

ออกเอาไม้ก้านรูปซี่ เพราะต้องการให้อ่านบทละครได้ มิฉะนั้นส่งบทเจรจามาก็อ่านไม่ออก จึงให้เรียนหนังสือกันบ้าง แต่รู้มากก็ไม่ได้เดี่ยวเขียนเพลงยาว เรียนหนังสือกันถึง ๕ โมงครึ่งเลิก เลิกแล้วกินข้าวกินปลา ปายก็ซ่อมละคร จะซ่อมเรื่องอะไรก็แล้วแต่ หรือจะไม่มีซ่อมก็ได้ หรือจะรำเพลงช้าเพลงเร็ว สืบท^{๑๑} รามสูรเมขลา^{๑๒} หรืออะไรก็ตามแต่ แล้วแต่ครูท่านจะสอนให้ พอบ่าย ๔ โมงเย็น ก็ปล่อยลงอาบน้ำอาบท่า ใครที่เล็กหน่อยก็มีคนอาบนำทาขม้นให้ คนที่เป็นสาวแล้วก็ช่วยตัวเอง เสร็จแล้วก็กินข้าวเย็น พอ ๒ ทุ่มซ่อมอีก ที่นี่ซ่อมถึงสองยาม สองยามเล็กก็กินอาหารแล้วอาบน้ำอาบท่า เสร็จเขาก็สิ้นกระดิ่ง กริ่ง ๆ ปิดประตูให้นอน จึงได้นอนกัน

ความรู้อันที่ได้รับมาจากครูหลายท่านเหลือเกิน เป็นต้นว่าครูที่ดิฉันกล่าวเมื่อสักครู่นี้ ๓ ท่าน เป็นครูประจำอยู่ที่วัง เวลาที่จะเล่นเรื่องอิเหนา^{๑๓} ก็ส่งพวกเราเข้าวังหลวงไปหาคุณจอมมารดาสาย^{๑๔} คุณจอมละม้าย^{๑๕} แล้วก็คุณจอมมารดาทับทิม^{๑๖} คุณจอมมารดาเขียน^{๑๗} ส่งไปซ่อม นักเข้าก็รับท่านพวกนี้มาอยู่ในวังมาซ่อม ท่านก็ซ่อมให้เป็นเรื่องเป็นราวไป ดิฉันจึงมีโอกาสได้มาเป็นลูกศิษย์ท่านคุณจอมมารดาสาย กับคุณจอมละม้าย ท่านเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชากิ่งไม้เงินทอง^{๑๘}ให้ กิ่งไม้เงินทองพระ นี้ ท่านคุณจอมมารดาสายเป็นผู้ให้^{๑๙} ส่วนกิ่งไม้เงินทองนาง คุณจอมละม้ายเป็นผู้ให้ เมื่อดิฉันมาอยู่ที่นี้^{๒๐} เยาวีฯเหล่านี้มาบรรจุกเข้าหลักสูตรและยังอยู่ในหลักสูตรอยู่ทุกวันนี้ ต่อมาเล่นละครใน^{๒๑} เรื่องอุณรุฑ^{๒๒} ท่านก็เลือกตัวให้ดิฉันเป็นศุภลักษณ์^{๒๓} ดิฉันไม่ได้อยากเป็นศุภลักษณ์หรือเพราะซี่เกียด แต่ท่านเอาเข้าห้องไปเคี้ยวอยู่นาน ไม่ได้เล่นกับเพื่อนเลย เคี้ยวเพื่อให้ได้เป็นศุภลักษณ์ แล้วก็ให้รำซิดฉิ่ง กระดก^{๒๔}บิ๊บบให้ติดเลย เวลาหมนูไปขานไม่ให้หล่น ถ้าหล่นก็เอาไม้เรียวเคาะ ท่านไม่ใช่มีมือมาจับหรือก แต่สมัยนี้จะมาสอนอย่างนี้ไม่ได้แล้ว เดี่ยวนี้เป็นหลักสูตรในโรงเรียนขึ้นมาที่เรียกว่า หน่วยกิต ยิ่งลำบากเพราะกำหนดว่าภาคนี้ต้องเรียนเพลงนี้ เรียนแล้วสอบเลย สอบแล้วผ่านไป ภาคต่อไปเอาเพลงใหม่เข้ามาเรียน เรียนเสร็จสอบผ่านไปแล้ว เพลงที่ผ่านไป จะเอามารำทวนอีกก็ได้ เด็กจะรำได้มิได้ก็ไม่รู้ เพราะสอบผ่านแล้ว แต่สมัยดิฉันขึ้นต้นมาก็รำบทวนอยู่นั่นเอง ซ้อมปีหนึ่งเล่นเพียงครั้งเดียว บทบาททำรำจึงอยู่ในระดับได้ใส่ฟุ้งหมด

ต่อมาเมื่ออายุได้ ๑๗ ที่เสานี้ไม่ใช่ดิฉันคนเดียว มีแม่มุล^{๒๕}ด้วย พออายุได้ ๑๗ ปี ก็ย้ายไปอยู่ที่วังเพชรบูรณ์^{๒๖} อยู่กับทูลกระหม่อมตัว^{๒๖} ที่นี้แหละจึงได้เรียนละครตีกดาบรพ^{๒๗} ละครตีกดาบรพ^{๒๗} เขามีมาแต่โบราณ มีเรื่องอิเหนาไหว้พระ^{๒๘} มณฑลสงคราม^{๒๘} คาวีเฝ้าพระขรรค์^{๒๙} สุรปนา^{๓๐} ดิฉันเล่นเป็นตัวสุรปนา นางเอกไม่ค่อยได้เป็นหรอก ตอนมณฑลสงคราม ก็เป็นนางมณฑา เจ้านาย^{๓๑} ท่านก็ชมว่า เป็นดีเป็นดีเสียด้วย ไม่ใช่ชมตัวเอง โนวังสวนกุหลาบเล่นโขนผู้หญิงผู้แสดงเป็นผู้หญิงล้วน ต้องขอกล่าวถึงท่านผู้หญิงแฉ้ว^{๓๒} ท่านเป็นทศกัณฐ์ คุณครูมุลเป็นอนิทรชิต^{๓๓} ดิฉันเป็นนางมณฑา หรือนางพิรากวน^{๓๔} พวกเราอยู่ในวังมาเป็นปี ๆ พ่อแม่ก็ไม่ได้มาเยี่ยมเยียนอะไรหนักหนา เราอยู่ด้วยความสนุก เราไม่รู้ว่าทุกข์เป็นอย่างไร ถึงเวลาสำหรับขึ้น ถึงเวลามีข้าวกิน กินดิบกินดี ดิฉันไม่เข้าใจความทุกข์ ขอกินอ้อมก็แล้วกัน เวลาพ่อแม่มาเยี่ยมก็ขอสตางค์ไว้ พ่อแม่ให้ไว้แล้วก็ไป จะลาไปหาพ่อแม่ที่ก็ลำบาก พอเรากลานเข้าไปทูลลา ท่าน^{๓๕}รับสั่งถามว่า “เอ็งจะไปทำไม” ตอนนั้นเราก็ก่อนข้างขี้บดหน่อย ทูลว่าน้องไม่สบายบ้าง พี่ไม่สบายบ้าง เลยกิริว่า “เอ็งจะไปเป่าตูดเขาหรือ ไม่ให้ไป” ท่านไม่โปรดให้ไปก็ต้องไม่ไป

เรื่องการรำละครที่วังเพชรบูรณ์กวัดชั้นมาก เราตั้ง ๒ แถวพระนาง^{๓๖} ก็จะมีครูพระครูนาง^{๓๖} ถือไม้เรียวคนละอัน คอยบอกข้างนี้ยกวงสูง^{๓๗} ไป ดิดำลงมาข้างนี้ยกวงต่ำ^{๓๘} ดิฉันไปสูง ท่านไม่ใช่มือจับ ท่านเอาไม้เรียวเคาะ ถ้าต่ำไปก็เคาะให้ยกสูงขึ้นไปหน่อย ท่านจู้จี้กับการรำของพวกเรา

ต่อมาดิฉันมาเป็นครูที่โรงเรียนกรมศิลปากร^{๓๙} คุณครูมุลท่านชวนมา แล้วก็ได้มาประดิษฐ์ท่ารำและระบำต่าง ๆ ขึ้นมา มีหลายชุดด้วยกัน เวลานี้ก็นับไม่ถ้วน สิ่งที่ดิฉันทำไว้มี ศรีชัยสิงห์^{๔๐} พนมรุ้ง^{๔๑} ระบำรับ^{๔๒} ระบำฉิ่ง^{๔๓} แล้วก็ถวายพระพร^{๔๔} เห็นจะทุกคราวจะต้องเป็นผู้ให้ทำ^{๔๕} โดยมีลูกศิษย์รับท่ามา ทูลกระหม่อมตัวที่วังเพชรบูรณ์ท่านทรงพระนิพนธ์บทละครตีกดาบรพ^{๔๖}ไว้ ๓ เรื่อง คือ จันทกิรินทร์^{๔๗} สองกรรวิก^{๔๘} พระยศเกตุ^{๔๙} เรื่องพระยศเกตุยังไม่เคยเล่นเลย จันทกิรินทร์เล่นครั้งเดียว สองกรรวิกเล่นครั้งเดียว ดิฉันกับแม่มุลเห็นว่า ละครเหล่านี้จะสาบสูญ

ไป เมื่อมาอยู่กรมศิลปฯ ก็มาจัดทำจันทกนิรีขึ้นมาใหม่ เล่นออกทีวีบ้าง เล่นบนเวทีบ้าง หลายครั้ง มาทำเป็นลำเป็นสันก็เมื่อ ๑๐๐ ปี ทูลกระหม่อมจุฑาทุลาภราช-ดิลก^{๖๖} คราวนั้นเล่นจันทกนิรี ส่วนพระยศเกตุซ่มกันอยู่เป็นปี ๆ แต่ไม่ได้เล่นเลย เครื่อง^{๖๗} ก็สร้างแล้ว ฉากก็สร้างแล้ว จะเป็นเพราะอะไร ดิฉันพูดไม่ได้ จนบัดนี้ ลูกหลานก็ยังไม่ได้เห็นพระยศเกตุเป็นอย่างไร คิดจะทำขึ้นมาอีก ตอนนั้นก็กำลังไม่มีแล้ว เพราะผู้แสดงต้องร้องเองรำเองไม่มีลูกคู่^{๖๘} มีครั้งหนึ่งเสด็จพระองค์ชาย^{๖๙} เอาพระยศเกตุไปออกทีวีช่อง ๕ เมื่อ พ.ศ. อะไรจำไม่ได้ การแสดงครั้งนั้นไม่ได้เล่นทั้งเรื่อง เล่นเพียงตอนหนึ่งนิดเดียว เพราะฉะนั้นจึงน่าเสียดายอยู่จนทุกวันนี้ ละครของเจ้าพระยาเทเวศร์^{๗๐} ท่านเอานักร้องเล่น รำไม่สำคัญ^{๗๑} แต่มาวังสระปทุม^{๗๒} นี้ท่านไม่ยอม ท่านจะให้ร้องตีรำตี พร้อมทั้ง ๒ อย่าง ท่านจึงเอาละคร^{๗๓} เล่น โดยปรกติเวลาเล่นละครร้อง^{๗๔} ร้องแล้วมีลูกคู่ แต่ละครตีกลองตีฉิ่ง ร้องไม่มีลูกคู่ ผู้แสดงแต่ละคนว่าของตัวเองไปเองทั้งหมด

ผลงานที่ดิฉันประดิษฐ์ขึ้นมา ๒๐-๓๐ กว่าชุด จะบรรยายก็จำไม่ค่อยจะได้ เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๐ ได้เป็นศิลปินแห่งชาติ และได้รับเงินช่วยค่าครองชีพเดือนหนึ่ง ๖,๐๐๐ บาท ก็ดีใจเหลือเกิน สำหรับคนแก่อย่างดิฉัน ได้รับปริญญามา ๓ ปริญญา ครั้งหนึ่งได้รับที่บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา ปริญญาครุศาสตรบัณฑิต^{๗๕} เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๐ อีกปริญญาหนึ่งเทคโนโลยีราชชมงคล^{๗๖} พ.ศ.๒๕๓๓ อีกปริญญาหนึ่ง ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ศิลปกรรมศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย^{๗๗} เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๗ นอกจากนั้นดิฉันก็เป็นผู้เชี่ยวชาญของวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร^{๗๘} ด้วย

เวลานี้ก็รู้สึกว่ ลูกหลานนิยมรำไทยกันมากขึ้น เมื่อสมัยดิฉันนั้น เขาดูถูกกัน ตั้งแต่รัชกาลที่ ๖ คนเป็นทางละครจะไปเป็นคุณหญิงคุณนายไม่ได้ รับเหรียญรับตราไม่ได้ แต่มาสมัยนี้นางละครได้รับยกย่องกัน ใครเป็นละครรู้สึกว่เก่งเหลือเกิน ดิฉันรำไม่สวยหรอก มีฉะนั้นจะรำให้ดู ศิลปะรำไทยที่เด็ก ๆ ไม่สนใจเพราะไม่มีคนสนับสนุน ก็อย่างที่ดินเล่า เหยียบย่ำ เช่นว่ามีสามีเป็นพระยา จะเป็นคุณหญิงก็ไม่ได้ รับตราก็ไม่ได้ อย่างคุณหญิงเทศ^{๗๙} ก็ว่าจะได้รับตราอีกนาน มาถึงสมัยนี้มีโรงเรียนนาฏศิลป์ขึ้นมา ลูกหลานก็เลยตื่นตัวกัน ขณะนี้รู้สึกว่จะเอาใจใส่มากขึ้น

เวลาในวันหยุดพิเศษ เด็กๆ ก็มาให้สอนพิเศษให้ ครูก็ตั้งใจสอน เวลาที่ลูกศิษย์ จบไปแล้ว ก็ได้เป็นครูบาอาจารย์ ได้เป็นครูตรี ครูโท ครูเอก สมัยก่อนเรียนจบ แล้วก็ได้แต่เดินตามถนน อันที่จริงนาฏศิลป์ไทยไม่มีจบเสียด้วย ใครบอกว่าเรียนจบ ไม่จริง ดิฉันเองยังเรียนไม่จบเลย มันมีอะไรนิด ๆ เช่นบางคนรำดี เล่นดี แต่ไม่มีทีไม่มีท่า เธอก็ต๋อยไปแล้ว บางคนรำพอใช้ได้ แต่เขามีทิมท่ามีภูมิ ก็เลยรำสวย รำเก๋ไป มีใครจะพูดบ้าง ใครจะถามก็ถามได้เลย

ถาม ขออนุญาตทราบเรียนถามว่า เมื่อตอนที่อยู่วังเพชรบูรณ์แล้ว พบว่าละคร ดึกดำบรรพ์มีกลวิธีในการร้องรำแตกต่างจากละครในอย่างไรบ้าง

ตอบ แตกต่างแน่นอน ละครดึกดำบรรพ์กับละครในแตกต่างกัน^{๖๖} เพราะอย่างหนึ่งละครดึกดำบรรพ์เล่นเป็นฉาก โบราณเขาไม่มีฉาก ฉากนี้เป็นอย่างนี้ ฉากนี้เป็นอย่างนั้น เช่นเล่นเรื่องอิเหนา ก็เล่นเป็นพื้นไปเลย ไม่มีฉาก นี่พูดถึงโบราณ สมัยนี้ เขามีมากกันแล้ว อีกอย่างหนึ่งละครดึกดำบรรพ์จะต้องคัดคนที่รำสวยและร้องได้ แล้วก็มาหัดร้องเสียก่อน หัดร้องแล้วก็มาหัดรำ หัดรำเสร็จแล้วจึงมาเข้าเรื่อง สองคนนี้ได้ต่อกันก็เอามาพูดกันอีกสองคนก็เอามาได้ตอบ ก็เท่ากับมาหัด จนกว่าทุกคนจะทำได้แล้วจึงเอามาเข้าเรื่อง ก็ไม่ใช่เร็วนักหรอก ยากด้วย บัดนี้ดิฉันเสียไม่ดีแล้ว มอบให้ลูกศิษย์ไว้หลายคนนี่พอจะได้บ้าง เช่น นพรัตน์ หวังในธรรมจริง ๆ แล้วเมื่อตอนอยู่วังสวนกุหลาบ ดิฉันก็ยังเป็นนักร้องต้นเสียง^{๖๗} ร้องสักการา^{๖๘} ด้วย แล้วก็ป็นวงสักการาของวังสวนกุหลาบ นอกจากนั้นก็ยังเป็นนักร้อง คอนเสิร์ตของวังสวนกุหลาบ^{๖๙} ด้วย ลืมไปว่าเมื่ออยู่วังสวนกุหลาบทูลกระหม่อมอัษฎางค์^{๗๐} ท่านชุดคลองรอบวังชุดเสร็จฉลองฉลอง ก็มีสักการา ในวงมีคุณท้าวনারีฯ ท่านหญิงอะไรที่โรงเรียนราชินี^{๗๑} แล้วก็คุณท้าวনারีฯ ๓ ลำ ได้กัน หัดสักการาอีก ร้องสักการา ก็ได้เป็นต้นเสียง

ถาม ตั้งแต่เรียนมาชอบละครแบบไหนมากที่สุด

ตอบ เด็กเขาถามว่าตั้งแต่เรียนมาดิฉันชอบรำแบบไหน ก็ขอตอบว่าไม่ชอบสักแบบ เรียนไปอย่างนั้นเอง ไม่คิดว่าจะมามืออาชีพเป็นครู ถ้าแม้คิดแล้วจะได้วิชา

อีกมากที่เดียว ครูท่านสอนก็สอนไป ดิฉันรำเสร็จแล้วก็ไปเล่นกับเพื่อน ไม่ได้ใส่ใจ ก็ดิฉันบอกแล้วว่าเมื่อสมัยก่อนไม่มีคนยกย่อง แล้วเราจะไปทำอะไรทำไม แต่ใจเรารักและเราอยาก ละครรื่องสาวเครือฟ้า^{๖๖} ทั้งเรื่องดิฉันว่าได้หมด ร้องได้หมด จำเขามาเพราะเรื่องนี้ไม่มีครูสอน ดูไปจำไป เพราะใจรัก พอกรมศิลปากรเขาจะเล่นสาวเครือฟ้า ฉันก็ร้องได้หมด เขาจะให้รำฉันก็รำได้ ละครอย่างนั้นใช้เพียงกำแบ^{๖๗} ไม่ยากอะไร ก็สาวเครือฟ้าสำเร็จไปอีกเรื่องหนึ่ง โดยดิฉันกับคุณครูลมูลช่วยกันทำ

ถาม อยากให้คุณแม่รำ รำบทอะไรก็ได้ที่คุณแม่ชอบที่สุด

ตอบ(รำ)	เมื่อนั้น	โฉมศรีมณีเมขลา	(ทวน) ^{๖๘}
	อยู่ในวิมานรัตนา	สำหรับรักษาสมุทรไท	(ทวน)
	เคยไปประชุมด้วยเทวัญ	เป็นนิจนิรันดรหาขาดไม่	(ทวน)
	ครั้นถึงฤดูกำหนดไว้	อรทัยขึ้นชมยินดี	(ทวน)

เชิงอรรถ

๑ วังสวนกุหลาบ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักในบริเวณสวนกุหลาบ พระราชวังดุสิต พระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัชฎาภรณ์เดชาวรุฑ์ หลังจากทรงสำเร็จการศึกษาและทรงเข้ารับราชการในกรมมหาดเล็กแล้ว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักเพิ่มเติมและขยายอาณาบริเวณให้กว้างขวางขึ้น

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัยจะเสด็จกลับไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ หลังจากทรงร่วมในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมชนกนาถแล้ว ได้ทูลขอต่อสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอัชฎาภรณ์เดชาวรุฑ์ กรมหลวงนครราชสีมาให้ทรงหัตถ์ละคร ๔ ตัว คือพระ นาง ยักษ์ ลิง เพื่อเป็นตัวละครในวังของพระองค์ นับแต่นั้นทางวังสวนกุหลาบจึงเริ่มรับเด็กหญิงเข้ามาหัตถ์ละคร ๔ ตัวดังกล่าว แต่ปรากฏว่ามีผู้นำบุตรหลานเข้ามาสมัครเป็นจำนวนมาก ทรงพระกรุณาไว้ใจทั้งหมดรวมถึงกว่าร้อยคน และโปรดให้มีครูละครหลายคนสอนให้ เช่น หม่อมครุฑมูม หม่อมครุฑอึ้ง หม่อมครุฑแย้ม คุณครูหิมิ ครูบางคนก็มาสอนเป็นครั้งคราว เฉพาะเวลาที่จะสอนบทบาทตัวเอก หรือส่งลูกศิษย์ไปเรียนด้วย เช่น คุณท้าววรจันทร์ (วาด) เจ้าจอมมารดาเขียนในรัชกาลที่ ๔ เจ้าจอมมารดาสาย เจ้าจอมละม้าย เจ้าจอมมารดาทับทิมในรัชกาลที่ ๕

ละครวังสวนกุหลาบสามารถแสดงได้ทั้งละครในและละครนอก แบบหลวง ละครดึกดำบรรพ์ ละครพันทาง ทั้งแบบของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง และแบบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และแม้ไขนก็เคยแสดงโดยผู้หญิงทั้งวัง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๑ ละครวังสวนกุหลาบย้ายมาอยู่ที่วังเพชรบูรณ์ของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ซึ่งเป็นพระอนุชา

๒ คุณท้าวณารีย์ คุณท้าวณารีย์วรคณารักษ์ เป็นธิดาของพระยาศรีสิงหเทพ (ทัต ไกรฤกษ์) ได้ถวายตัวรับราชการฝ่ายใน และได้เป็นเจ้าจอมแจ่มในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ฝ่ายในเป็นท้าวณารีย์วรคณารักษ์

คุณท้าวณารีย์วรคณารักษ์ เป็นพระอภีบาลของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัชฎาภรณ์เดชาวรุฑ์มาแต่ทรงพระเยาว์ เมื่อมีวังสวนกุหลาบแล้ว คุณท้าวฯทำหน้าที่เป็น

ท้าวนางผู้ใหญ่ปกครองดูแลวังสวนกุหลาบต่างพระเนตรพระกรรณ ครั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวัชร กรมหลวงนครราชสีมาทรงเริ่มหัดละคร คุณท้าวนาเรีย ก็ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลเด็กหญิงที่เข้ามาถวายตัวเป็นละครทั้งหมด

“**ทูลกระหม่อม** หมายถึงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวัชร กรมหลวงนครราชสีมา เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ

“**หม่อมครุฑม** นวรัตน์ ณ อยุธา เป็นหม่อมในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตธำรงค์สวัสดิ์ เป็นคุณละครฝ่ายนางคนสำคัญในวังสวนกุหลาบ

“**แม่ครูอึ่ง** หรือ หม่อมครูอึ่ง เป็นหม่อมในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ เป็นคุณละครฝ่ายพระคนสำคัญในวังสวนกุหลาบ

“**หม่อมครูแย้ม** เป็นหม่อมในสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์(ช่วง บุนนาค) เป็นคุณละครสำคัญในวังสวนกุหลาบ

“**รำเพลงช้าเพลงเร็ว** เป็นกระบวนทำรำที่เป็นแม่แบบในการฝึกหัดละครและโขน ซึ่งยังใช้อยู่จนทุกวันนี้ โดยเฉพาะผู้ที่รับบทเป็นตัวพระและตัวนาง เชื่อกันว่ามีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา และในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้คุณละครในปัจจุบันได้รับสืบทอดกระบวนรำมาจากละครในของหลวงเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๒

“**รำเชิด-เสมอ** เป็นกระบวนรำประกอบด้วยเพลงหน้าพาทย์เชิดและเพลงหน้าพาทย์เสมอ ตามระเบียบของการฝึกหัดโขนละคร เมื่อลูกศิษย์รำเพลงช้าเพลงเร็วจนคล่องแคล่วดีแล้ว ครูจะหัดให้รำเพลงหน้าพาทย์ในขั้นพื้นฐานให้ต่อไป ได้แก่เพลงเชิดและเพลงเสมอ ซึ่งใช้มากในการแสดงละครและโขน รำเชิดใช้ประกอบกริยาอาการของตัวละครเมื่อมีการเดินทางระยะไกลหรือวิ่ง เหาะเหินเดินอากาศ ประกอบการต่อสู้ รุกไล่ ยกทัพ หรือการรบ ส่วนรำเสมอใช้ประกอบกริยาอาการเมื่อมีการเดินในระยะใกล้

“**รำเชิดฉิ่ง** เป็นกระบวนรำประกอบเพลงหน้าพาทย์เชิดฉิ่ง ซึ่งใช้ประกอบกริยาร่ายรำก่อนที่จะกระทำการสิ่งสำคัญ เช่น การร่ายรำประกอบกริยาที่ตัวละครจะแผลงศรจับม้า ตัดดอกไม้(ในดอนอโหนัดตัดดอกไม้ถวายกริช) ฯลฯ เชิดฉิ่งเป็นหน้าพาทย์สำคัญที่ผู้แสดงจะต้องรู้ โดยเฉพาะตัวนาง เพราะเป็นกระบวนรำที่แสดงความสามารถของผู้รำ เช่น เชิดฉิ่งเมขลา เชิดฉิ่งศุภลักษณ์ เชิดฉิ่งเบญกาย เป็นต้น

๑๐ **๑๐ สืบท** เป็นระบำที่ใช้แสดงในละครใน ประกอบด้วยเพลง ๔ เพลงคือ พระทอง เบ้าหลุด สระบุหรง และบทหลิมหรือประวะหลิม ตามประวัติว่า มีกำเนิดในราชสำนัก ครูอาจารย์ทางละครถือกันว่าระบำนี้เป็นระบำชุดใหญ่ ประกอบด้วยกระบวนท่ารำที่เป็นแม่แบบมากมาย รวมทั้งการตีบท(การรำให้มีความหมายสอดคล้องกับคำร้อง)ด้วย กระบวนรำและการรำบทอื่น ๆ หลายน่าจะได้แบบแผนมาจากระบำสืบททั้งสิ้น แต่เดิมมีความยาวมากแต่ปัจจุบันลดทอนลงให้สั้น ซึ่งเป็นบทที่สืบทอดมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔

๑๑ **๑๑ รามสูรเมฆลา** เป็นระบำอีกชุดหนึ่งที่นิยมใช้ในการแสดงละครในโดยเฉพาะของหลวง ในช่วงรำเบิกโรงก่อนจะมีการแสดงเป็นเรื่อง ระบำชุดนี้มีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกัน มีความย่อว่า เมื่อถึงวันตฤณ เทวดานางฟ้าก็พากันออกมารื่นเริง รามสูรเหาะผ่านมาเห็นนางมณีเมฆลามีดวงแก้วมณีจึงเข้าเสี่ยวไล่

๑๒ **๑๒ อีเหนา** เป็นเรื่องที่ใช้เล่นละครใน ๑ ใน ๔ เรื่อง คำเรื่องเดิมมาจากพงศาวดารชวา กล่าวถึงกษัตริย์ที่มีอำนาจแผ่ไปทั่วแดนชวาชื่อ อีเหนา เรื่องนี้มีเนื้อเรื่องสนุกสนานชวนติดตาม มีทั้งเรื่องรัก เรื่องรบ และการเดินทางผจญภัยติดตามหากัน ไทยนำมาแต่งเป็นบทและเล่นเป็นละครครั้งแรกในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย บทที่มีชื่อเสียงและได้รับยกย่องจากรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของบทละครรำคือ บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ การแสดงละครในเรื่องอีเหนาเป็นที่นิยมกันมากในสมัยนั้น และได้สืบทอดแบบแผนการแสดงมาจนถึงทุกวันนี้

๑๓ **๑๓ คุณจอมมารดาสาย** หรือ เจ้าจอมมารดาสาย ในรัชกาลที่ ๕ เกิดในสกุลกุศลจันทร์ เป็นธิดาของพระยาสุรินทรราชเสนี(จัน) เป็นน้องสาวเจ้าจอมมารดาสุด เจ้าจอมมารดาสายเป็นครูละครในวังสวนกุหลาบ

๑๔ **๑๔ คุณจอมละม้าย** หรือ เจ้าจอมละม้าย ในรัชกาลที่ ๕ เกิดในสกุลสุวรรณหัต เป็นธิดาของพระยาอนุชิตชาญชัย(ผึ้ง) และเป็นพี่สาวของเจ้าจอมจำเริญ เจ้าจอมละม้ายเป็นครูละครในวังสวนกุหลาบ

๑๕ **๑๕ คุณจอมมารดาทับทิม** หรือ เจ้าจอมมารดาทับทิม ในรัชกาลที่ ๕ เป็นพระมารดาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงประเวศรสมัยและ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เจ้าจอมมารดาทับทิมเป็นครูละครในวังสวนกุหลาบและเป็นผู้ถ่ายทอด บทนางแมว ในเรื่องไชยเชษฐาให้กับอาจารย์เฉลย ศุขะวณิช

^{๑๖} **คุณจอมมารดาเขียน** หรือ เจ้าจอมมารดาเขียน ในรัชกาลที่ ๔ ได้ชื่อว่าเป็นตัวอืเหนาที่มีชื่อเสียง จนมักเรียกชื่อตัวและชื่อบทบาทควบคู่กันไปด้วยว่า เขียน, อีเหนา เป็นพระมารดาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ผู้ให้กำเนิดละครร้อง และเป็นเจ้าของโรงละครปรีดาลัย

^{๑๗} **กิ้งไม้เงินทอง** หรือ รำฉุยฉายกิ้งไม้เงินทอง เป็นชุดเบิกโรงละครในของตัวนางอีกชุดหนึ่ง คู่กับรำกิ้งไม้เงินทองของตัวพระ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บท ต่อมาได้มีผู้ปรับปรุงบทขึ้นใหม่ซึ่งเป็นบทที่ใช้แสดงในปัจจุบัน

ผู้แสดงกิ้งไม้เงินทองนางจะแต่งชุดรัดเครื่องนาง สวมรัดเกล้ายอด มือถือกิ้งไม้เงินทองออกมารำด้วยเพลงฉุยฉาย (ไม่มีทริบ) เรียกว่าฉุยฉายพวง ต่อด้วยเพลงแม่ศรี แล้วจบด้วยเพลงลา จัดเป็นชุดเบิกโรงของตัวนางคู่กับชุดกิ้งไม้เงินทองของตัวพระ

^{๑๘} **ผู้ให้** หมายถึง ครูผู้ถ่ายทอดท่าทำให้หรือประสิทธิ์ประสาทวิชาให้

^{๑๙} **ที่นี้** หมายถึง โรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ กรมศิลปากร ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนนาฏศิลป์ และวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร ตามลำดับ

โรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์เริ่มเปิดสอนใน พ.ศ.๒๔๗๗ ผู้ก่อตั้งคือ ฯพณฯ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ อธิบดีคนแรกของกรมศิลปากร โดยให้สอนทั้งวิชาสามัญและวิชาศิลปะ ได้มีการปรับปรุงแบบของส่วนราชการ และเปลี่ยนชื่อหลายครั้ง

ในพ.ศ.๒๕๓๔ กรมศิลปากรได้ปรับปรุงระเบียบการแบ่งสายงานใหม่ ให้รวมกองการสังคีตและกองศิลปศึกษาเข้าด้วยกัน เรียกชื่อว่า สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร

^{๒๐} **ละครใน** หมายถึงการแสดงเป็นเรื่องราวโดยเน้นความเป็นเลิศในทุกด้าน ได้แก่ ท่ารำงาม คนรำงาม เครื่องแต่งตัวงาม ดนตรีและเพลงไพเราะ บทละครแต่งอย่างประณีต ลักษณะเช่นกล่าวนี้นี้แตกต่างจากละครนอกซึ่งเป็นละครพื้นบ้านอย่างเห็นได้ชัด เพราะละครนอกเน้นที่ความดลกโปกฮา และการดำเนินเรื่องรวดเร็วเป็นสำคัญ ละครในเดิมเกิดขึ้นในวังและให้ผู้หญิงที่เป็นชาววังแสดง ตั้งแต่สมัยพระเจ้าบรมโกศ ต่อมาแม้ว่าจะมีผู้ชายแสดงได้บ้าง แต่ก็ยังนิยมให้ผู้หญิงแสดงเป็นส่วนใหญ่ เรื่องที่เล่นละครในมีอยู่ ๔ เรื่อง คือ รามเกียรติ์ อูณรุท อีเหนา และดาหลัง

๒๐ อนุรุท เป็นเรื่องที่น่ามาแต่งเป็นบทละคร ใช้แสดงละครใน และเป็นที่ยนิยมกันมากในสมัยโบราณ คำเรื่องมาจากวิษณุปุราณะของอินเดีย เมื่อมาเป็นของไทยแล้ว มีการปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องไปบ้าง เรื่องอนุรุท กล่าวถึงพระนารายณ์อวตารลงมาเป็นพระบรมจักรกฤษณ์ กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ มีพระนัดดาชื่อ พระอนุรุท วันหนึ่งพระไทรอัม พระอนุรุทไปสมกับนางอุษา ครั้นตื่นขึ้นนางศุภลักษณ์พี่เลี้ยงได้ออกติดตามและพาพระอนุรุทมาอยู่กับนางจนความล่งร้อออกไป พาดนาสูรผู้เป็นบิดาของนางอุษาจึงจับพระอนุรุทมัดไว้บนยอดปราสาท ร้อนถึงพระบรมจักรกฤษณ์ต้องยกกองทัพมาช่วย

๒๑ ศุภลักษณ์ เป็นพี่เลี้ยงของนางอุษา ตัวละครเอกฝ่ายนางในละครเรื่องอนุรุท เมื่อครั้งพระอนุรุทกับนางอุษาและพลัดพรากจากกันแล้ว นางศุภลักษณ์เป็นผู้ขึ้นไปบนสวรรค์วาดรูปเทพเจ้า ครุฑ นาค คนธรรพ์ และกษัตริย์ให้นางอุษาดูว่า ผู้ที่มาอยู่กับนางในปราสาทนั้นเป็นผู้ใด เมื่อนางอุษาจำพระอนุรุทได้แล้ว นางศุภลักษณ์ก็ไปตามพระอนุรุทพาหาหะมาอยู่ครองรักกับนางอุษาต่อไป ลีลาทำรำของนางศุภลักษณ์ออกไปในทางยักษ์ มีอิทธิฤทธิ์ และคล่องแคล่วกระฉับกระเฉง มีบทสำคัญคือ ทำรำเชิดฉิ่งศุภลักษณ์ (ตอนขึ้นไปบนสวรรค์เพื่อวาดรูป) ทำรำศุภลักษณ์วาดรูป (ขณะที่กำลังวาดรูปเทพ ครุฑ นาค คนธรรพ์ นักสิทธิ์ ฯลฯ) ทำรำศุภลักษณ์อุ้มสม ตอนพาพระอนุรุทมาสมนางอุษามีลักษณะพิเศษคือ มีท่าต่อมือ ต่อเท้า ซึ่งเป็นท่าเดียวกันแต่ใช้ผู้รำ ๒ คน

๒๒ กระดก เป็นนาฏยศัพท์ที่ใช้อธิบายกิริยาส่วนขาและเท้าของผู้รำรำทั้งตัวพระ นาง ยักษ์ และลิง เฉพาะตัวนางจะมีท่ากระดกเท้าอยู่ ๓ แบบคือ กระดกหลัก กระดกข้าง(บางทีเรียกว่ากระดกเสี้ยว) และกระดกไขว้ เมื่อถึงท่ากระดกเท้าผู้รำจะต้องทรงตัวให้มั่นคงอยู่ในท่ารำได้จนครบท่า ไม่ชวนเซหรือปล่อยขาให้ตกลงมา

๒๓ แม่มุล หมายถึงนางลมุล ยมะคุปต์ ในครั้งอดีตได้เคยเข้าไปถวายตัวหัดละครอยู่ด้วยกันในวังสวนกุหลาบ เป็นตัวรำฝ่ายพระที่มีลีลางดงาม รับประทานตัวละครเอกฝ่ายพระอยู่เสมอ เนื่องจากเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถทางนาฏศิลป์อย่างยอดเยี่ยม จึงได้เข้ามาเป็นครูสอนอยู่ในโรงเรียนนาฏดุริยางค์ตั้งแต่ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๗ บรรดาลูกศิษย์มักเรียกครูผู้ใหญ่ว่า แม่ นอกจากงานถ่ายทอดวิชาแล้วก็เป็นผู้ประดิษฐ์ท่ารำและได้วางหลักสูตรการเรียนการสอนร่วมกับนางเฉลย สุขะวณิช ด้วย นางลมุล ยมะคุปต์ ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.๒๕๒๖

๒๔ วังเพชรบูรณ์ เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างขึ้นในบริเวณวังสระปทุม พระราชทานให้เป็นที่พักของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย

เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกโปรดการละคร ในระยะแรกเมื่อจะมีละครแสดง จะโปรดให้ไปปรับตัวละครมาจากวังสวนกุหลาบของพระเชษฐา เมื่อซ้อมเสร็จแล้วก็จะส่งกลับ ต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัยวงศ์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมาประทานละครให้พระอนุชาทั้งโอรส คราวใดที่วังสวนกุหลาบประสงค์จะจัดละคร ก็ให้ตัวละครชุดเดิมไปแสดงถวายเป็นครั้งคราว วังเพชรบูรณ์จึงมีละครเองนับแต่นั้นเป็นเวลาเกือบ ๕ ปี สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกโปรดให้ปลูกเรือนไม้ให้พวกละครพัก เรียกว่า เรือนกินนรรำ ละครในวังเพชรบูรณ์โปรดให้ซ้อมและแสดงละครตีกตำบรพท์ทั้งที่เป็นบทพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และบทพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ที่ทรงขึ้นใหม่

๒๖ ทุลกระหม่อมตัว หมายถึง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๕ ต่อมาใน พ.ศ.๒๔๔๗ ได้รับสถาปนาเป็นกรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย เสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ เมื่อเสด็จกลับประเทศไทยแล้ว ได้ทรงพระนิพนธ์บทละครตีกตำบรพท์ไว้ ๓ เรื่องคือ จันทกนิรี พระยศเกตุ และ สองกรรวริก สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกมีพระสุขภาพไม่ค่อยแข็งแรง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ไปพำนักรักษาพระองค์อยู่ที่พระตำหนัก ณ เกาะสีชัง ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีอากาศดีเหมาะแก่สุขภาพ สิ้นพระชนม์เมื่อมีพระชนมายุเพียง ๓๑ พรรษา พระจุฑาธุชธราดิลก เเกาะสีชัง ปัจจุบันนี้ปรักหักพังไปมากและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแล้ว ส่วนพระที่นั่งใหญ่นั้นได้รื้อมาสร้างเป็นพระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนตลอดรัชกาล

๒๗ ละครตีกตำบรพท์ เป็นละครร่ำที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (แสดงอยู่ระหว่าง พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๕๒) โดยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงนำบทละครนอกบทละครในของเดิมมาปรับเสียใหม่ให้กระชับขึ้น มีการแบ่งเป็นตอนเป็นฉาก ทรงออกแบบฉากควบคุมการสร้างฉาก และเทคนิคประกอบการแสดง ส่วนเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์จัดการเรื่องการแสดงตัวละคร และแสดงที่โรงละครตีกตำบรพท์ซึ่งสร้างขึ้นที่บ้านของท่าน ลักษณะสำคัญของการแสดงชนิดใหม่นี้คือ ผู้แสดงจะร้องบทของตนเองขณะที่ทำด้วย และใช้ปีพาทย์ตีกตำบรพท์ (ปรับปรุงจากปีพาทย์ไม้นวม แต่เลือกใช้เครื่องดนตรีที่มีเสียงทุ้มนุ่มนวล) บรรเลงประกอบการแสดง นอกเหนือจากนั้นใช้แนวการแสดงเช่นเดียวกับละครใน

๒๘ อีเหนาไหว้พระ เป็นบทละครตีกด่าบรรพ์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ว่าด้วยเหตุการณ์ตอนหนึ่งในเรื่องอีเหนากล่าวคือ ระหว่างที่อีเหนาดามเสด็จท้าวดาหาไปใช้บนหลังจากเสร็จศึกกะหมังกุหนิงแล้ว มะเดหวีพานางบุษบาไปไหว้พระปฏิมาในวิหารที่ภูเขาวิลิตมาหธา แล้วสอนให้นางบุษบาลองเสียงเทียบดูว่านางจะได้ครองคู่กับอีเหนาหรือจรกา อีเหนาซึ่งแอบอยู่หลังพระปฏิมาดื้อนค้ำคาวออกมาตบเทียบจนจมิด เพื่อลอบมากอดนางบุษบา ในที่สุดมะเดหวีต้องสัญญาว่าจะช่วยให้อีเหนาสมประสงค์

ในการแสดงละครตีกด่าบรรพ์ บทสำคัญในตอนนี้อยู่ที่มะเดหวี อาจารย์เฉลย ศุขะวณิชได้รับบทนี้ และมีชื่อมาก นอกจากนั้นยังเป็นละครตีกด่าบรรพ์เรื่องแรกที่ท่านแสดงที่วังเพชรบูรณ์

๒๙ มณฑาทาลงกระท่อม เป็นบทละครตีกด่าบรรพ์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ว่าด้วยเหตุการณ์ตอนหนึ่งในเรื่องสังข์ทอง กล่าวคือ หลังจากที่หกเขยตีคิลิพายัพ นางมณฑาทาลงกระท่อมไปที่กระท่อมปลายนาเพื่อเกลี้ยกล่อมเจ้าเงาะให้ออกไปตีคิลิ เหตุการณ์ดำเนินไปจนเจ้าเงาะถอดรูป ท้าวสามลเชิญพระสังข์ และรจนากลับเข้าเมือง

ในการแสดงตอนนี้มีแนวการแสดงโดยเฉพาะมากมาย อาจารย์เฉลย ศุขะวณิชได้รับบทบาทแสดงเป็นนางมณฑา ซึ่งนับว่ามีบทบาทเด่นมากในตอนนี้

๓๐ คาวีเผาพระขรรค์ เป็นบทละครตีกด่าบรรพ์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่าด้วยเหตุการณ์ตอนหนึ่งในเรื่องคาวีกล่าวคือ ยายเฒ่าทศประสาทรับอาสาท้าวแสนนุราชจะไปพาตัวนางผมหมื่อนนางจันท์สุดามาถวาย ยายเฒ่าหลอกถามนางจันท์สุดา รู้ว่าพระคาวีถอดดวงใจไว้ในพระขรรค์ จึงยุยงให้พระคาวีและนางจันท์สุดาลงไปสร่งน้ำ นางเองแอบหยิบพระขรรค์ไปเผาไฟเพื่อให้พระคาวีตาย แล้วพานางจันท์สุดาลงเรือไป

ในการแสดงตอนนี้เป็นบทบาทสำคัญอยู่ที่ตัวยายเฒ่าทศประสาท และอาจารย์เฉลย ศุขะวณิช ก็ได้รับบทบาทแสดงเป็นตัวนี้

๓๑ สุรปนหา เป็นนางยักษ์น้องสาวของทศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์ ในละครเรื่องรามเกียรติ์สมัยก่อนหน้านี้นี้ใช้ชื่อว่า ส่ามะนักรา ระหว่างเดินทางมาในป่าพบพระรามเข้าหลงรักจึงเข้าเกี้ยวพา พระรามพระลักษมณ์ขับออกไป จนกระทั่งตัดจมูกตัดหูวิน นางโกรธจึงไปฟ้องทูลษณ์ ขรณ์ ดรีเตียร และทศกัณฐ์พี่ชายให้มาแก้แค้นแทน

๓๓ ท่านผู้หญิงแฉ้ว หมายถึงท่านผู้หญิงแฉ้ว สนิทวงศ์เสนีย์ ได้เคยมาถวายตัวหัตถ์ละครอยู่ในวังสวนกุหลาบ เป็นผู้ที่ได้ชื่อว่ามีรูปร่าง และร่างกาย ต่อมาได้เป็นหม่อมในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา หลังจากสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธสิ้นพระชนม์แล้ว ได้สมรสใหม่กับหม่อมสนิทวงศ์เสนีย์ (หม่อมราชวงศ์ต้น สนิทวงศ์) ต่อมาได้เข้ามาถ่ายทอดวิชาให้แก่ศิลปินในกรมศิลปากรหลายสิบปี จนได้เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์

๓๔ อินทรชิต หมายถึงรณพัตร์ โอรสของทศกัณฐ์ เป็นผู้มีฤทธิ์เดชมาก ถึงขนาดครั้งหนึ่งรบชนะพระอินทร์ จึงได้ชื่อว่าอินทรชิตตั้งแต่นั้น ทศกัณฐ์ใช้ให้อินทรชิตออกมาเป็นแม่ทัพรบกับฝ่ายพระรามหลายครั้ง ได้ใช้อาวุธทำให้พระลักษมณ์เกือบถึงแก่ชีวิต แต่ในที่สุดอินทรชิตถูกศรพระรามเสียชีวิต

๓๕ นางพิราภวน เป็นนางยักษ์พี่สาวของไมยราพณ์ เมื่อคราวที่ไมยราพณ์สะกดทัพแล้วพาพระรามไปไว้ที่ตงตาลในเมืองบาดาลนั้น ได้มอบหมายให้นางพิราภวนซึ่งถูกถอดยศให้เป็นไพร่มีหน้าที่ตักน้ำไปดื่มให้พระรามอาบ หนุมานผ่าด่านต่างๆ เข้าไปถึงเมืองบาดาล แล้วแปลงเป็นโยมบัวดีดชายสไปนางพิราภวนเข้าไปในเมือง เนื่องจากผู้จะผ่านเข้าออกประตูเมืองจะต้องชั่งน้ำหนักให้เท่าเดิม เพื่อกันคนลักลอบเข้าเมือง ในที่สุดหนุมานก็ช่วยพระรามกลับไปได้

๓๕ ตั้ง ๒ แถวพระนาง ในการฝึกม้าและการจับระบำ นิยมให้ผู้แสดงฝ่ายพระและฝ่ายนางตั้งแถวตอนเรียงกันไปเป็น ๒ แถว ขณะรำก็จะมองเห็นท่ารำที่พร้อมเพรียงกัน ในระหว่างการฝึกซ้อม ครูฝ่ายพระและฝ่ายนางก็จะตรวจสอบท่ารำของฝ่ายตนเองได้ชัดเจน

๓๖ ครูพระครูนาง ในที่นี้ ครูพระหมายถึง หม่อมครูอึ้ง ส่วนครูนางหมายถึง หม่อมครูนุ่ม ซึ่งเป็นครูประจำอยู่ที่วังสวนกุหลาบ เป็นผู้ควบคุมการฝึกซ้อมเป็นประจำทุกวัน

๓๗ วางสูง หมายถึง การตั้งมือและแขนให้โค้งขึ้นไปเป็นวงในระดับสูง มีกำหนดว่าตัวพระ ยกวงให้ปลายนิ้วมืออยู่ระดับแฉ่งศีรษะ ตัวนางยกวงให้ปลายนิ้วมืออยู่ระดับหางคิ้ว ด้วยกัษอยู่ระดับลูกแก้ว (รอยต่อระหว่างตัวมวงกฏกับยอดมวงกฏ) ตัวลิงอยู่ระดับเดียวกับพระ คนรำคนใดยกวงให้สูงหรือต่ำกว่าระดับที่กำหนด ถือกันว่ารำไม่งาม ครูจะคอยเตือนให้ลดลงหรือทำให้ได้ระดับ โดยแต่ก่อนอาจใช้ไม้เคาะ คิษย์จะได้จำได้ ปัจจุบันใช้มือจับหรือพูดด้วยวาจา

๑๖ **“วงต่ำ** อาจหมายถึง วงแขนที่ควรจะต้องสูงตามที่กำหนดว่างาม แต่ยกมือต่ำกว่าระดับที่ควร หรือหมายถึง การตั้งมือและวงแขนให้โค้งใกล้ลำตัว โดยมีมือตั้งอยู่ระดับหน้าขา บางที่เรียกว่า วงล่าง

๑๗ **“ศรียสิงห์** เป็นระบำแนวโบราณคดีที่อาจารย์เฉลย ศุขะวณิช ประดิษฐ์ขึ้นในงานเปิดอุทยานประวัติศาสตร์ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี เมื่อพ.ศ.๒๕๓๐

๑๘ **“พนมรุ้ง** หรือระบำอัสพรพนมรุ้ง เป็นระบำแนวประวัติศาสตร์ที่อาจารย์เฉลย ศุขะวณิช ประดิษฐ์ขึ้นในงานเปิดอุทยานประวัติศาสตร์ ปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๑

๑๙ **“ระบำกรับ** เป็นระบำที่อาจารย์ลมูล ยมะคุปต์และอาจารย์เฉลย ศุขะวณิช ร่วมกันประดิษฐ์ขึ้น และอาจารย์มนตรี ตราโมท ประพันธ์เพลง ผู้แสดงแต่งกายชุดนางใน มือถือกรับพวงร่ายรำ

๒๐ **“ระบำฉิ่ง** เป็นระบำที่อาจารย์ลมูล ยมะคุปต์ และอาจารย์เฉลย ศุขะวณิช ร่วมกันประดิษฐ์ขึ้น และอาจารย์มนตรี ตราโมท ประพันธ์เพลง ที่แสดงครั้งแรกในงาน น้อมเกล้าฯ พ.ศ.๒๕๒๔ ใช้ฉิ่งธิเบต แต่ต่อมาใช้ฉิ่งไทย

๒๑ **“ถวายพระพร** หมายถึงการร่ายรำเป็นชุด โดยมีเนื้อหาถวายพระพรแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือพระบรมวงศ์ชั้นสูงในโอกาสสำคัญ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น

๒๒ **“ผู้ให้ท่า** หมายถึงผู้ออกแบบกำหนดท่ารำและลีลา ให้สอดคล้องกับท่าร้องและเพลงที่ใช้

๒๓ **“จันทกินรี** เป็นบทละครดึกดำบรรพ์พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย คำเรื่องมาจากจันทกินนรชาดก กล่าวถึงกนิษฐาพานางจันทกินรีผู้เป็นภรรยาไปชมป่า ท้าวพรหมทัตผ่านมา เกิดความพึงพอใจในนางจันทกินรี จึงข่ากนิษฐาตาย แล้วพยายามล่อมไล่จับนาง แต่ก็จับไม่ได้ ซ้ำยังถูกนางสาปแช่ง จึงต้องกลับเมือง ฝ่ายรุกขเทวดาสงสาร และเห็นใจในความซื่อสัตย์ของนางจันทกินรี จึงชบชีวิตกนิษฐากลับคืนมา

๒๔ **“สองกรรวิก** เป็นบทละครดึกดำบรรพ์พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย โดยได้คำเรื่องมาจากบทละคร

เบิกโรงของกรมพระราชวังบวรมหาคัทธิพลเสพ กล่าวถึงยักษ์ ๒ คนชื่อ สองกร และวรวีก ทั้ง ๒ แค้นใจที่บิดาตนถูกเวทดาคลังหินทับตาย จึงทำพิธีเผารูปเวทดา พระอินทร์นำดาวมา เสกเป็นนางงามมายั่วชวนให้ยักษ์ทั้ง ๒ หึงหวงกันจนถึงฆ่ากันตาย ภายหลังพระอินทร์ ก็ได้กลับชุบชีวิตยักษ์ทั้ง ๒ คืนมาใหม่แล้วสั่งสอนให้ทำความดี

๔๗ **พระยศเกตุ** เป็นบทละครตีกตำบรพรพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย โดยได้เค้าเรื่องมาจากนิทานเวตาล ความว่า พระยศเกตุเดินทางไปกลางทะเลเพื่อตามหานางงามที่ผุดขึ้นมา จนพบและได้นาง เป็นชชชชช ต่อมาสีบทราบว่านางต้องคำสาปต้องเข้าไปอยู่ในปากยักษ์เดือนละ ๒ ครั้ง พระยศเกตุจึงฆ่ายักษ์ตาย แล้วพานางมาอยู่เมืองมนุษย์ด้วยความสุข

ละครเรื่องพระยศเกตุนี้เป็นพระนิพนธ์เรื่องเดียวที่ไม่เคยได้ออกแสดงทั้ง เรื่องในระหว่างพระชนมชีพ แม้ว่าจะมีการฝึกซ้อมกันแล้วก็ตาม ต่อมาแม้จะมีการแสดง บ้าง ก็เป็นเพียงบางฉากบางตอนเท่านั้น จนกระทั่ง พ.ศ.๒๕๓๙ วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรม ศิลปากรจึงได้จัดแสดงเพื่ออนุรักษ์ศิลปะของละครเรื่องนี้ไว้ โดยอยู่ในความควบคุมฝึกซ้อม ของอาจารย์เฉลย ศุขะวณิช

๔๘ **เครื่อง** หมายถึงเสื้อผ้า เครื่องแต่งตัวละคร

๔๙ **ร้องเองรำเองไม่มีลูกคู่** ในการแสดงละครในจะมีคนร้องร้องบทให้ ทั้งต้นเสียง และลูกคู่ ผู้แสดงรำตามบทและเพลงอย่างเดียว แต่ในการแสดงละครตีกตำบรพร ตัวละครจะต้องร้องบทเองในขณะที่รำด้วย เฉพาะละครของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกจะเน้นความงามในการร้องและการรำ พร้อมทั้ง ๒ อย่าง การแสดงชนิดนี้จึงยากกว่าละครรำของเดิมเป็นอันมาก ในด้านการรำหม่อมครุฑุ่ม และหม่อม ครุฑี่เป็นผู้สอน ส่วนในด้านการร้องหม่อมมาลัยเป็นผู้สอน บางครั้งผู้แสดงร้องไม่ลงจังหวะ สมเด็จพระเจ้าจุฑาธุชธราดิลกก็โปรดที่จะสอนตีฆ้องวงใหญ่ให้ตัวละครด้วยพระองค์เอง

วิธีการขับร้องในละครตีกตำบรพรของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุช-ธราดิลก นอกจากจะโปรดให้ร้องตามแบบแผนเดิมแล้ว บางบทยังให้ใสอารมณ์ เช่น อารมณ์โกรธลงไปในการเสเสียงเพื่อให้ดูสมจริงขึ้น

๕๐ **เสด็จพระองค์ชาย** หมายถึงพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทรง ตั้งคณะละครขึ้นชื่อว่า คณะนาฏราช ได้เคยนำเรื่องพระยศเกตุจากหนึ่งไปแสดงออก อากาศทางสถานีโทรทัศน์ช่อง ๕

“**ละครของเจ้าพระยาเทเวศร์** เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (หม่อมราชวงศ์ หลาน กุญชร) เป็นเจ้ากรมมหรสพในสมัยรัชกาลที่ ๕ บรรพบุรุษของท่านคือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเจ้าจอมมารดาศิลา มีคณะละครในที่มีฝีมือ และได้เป็นครูให้กับคณะละครอื่นๆ คณะละครดังกล่าวได้สืบเป็นมรดกต่อๆ มาถึงเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ร่วมมือกับเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ปรับปรุงการแสดงละครรำของไทย โดยได้รับแนวคิดจากการแสดงโอเปร่าของตะวันตก ที่ตัวละครร้องบทสนทนาได้ตอบกัน ละครดังกล่าวเรียกกันต่อมาว่า ละครตีกด้าบรพ์ ละครตีกด้าบรพ์เริ่มเล่นครั้งแรกตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๔๒ จนกระทั่ง ๑๐ ปีต่อมาเจ้าพระยาเทเวศร์ฯ ป่วยทุพพลภาพจึงเลิกไป

“**รำไม่สำคัญ** ตามความเห็นของปราชญ์ ละครตีกด้าบรพ์ที่เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์จัดแสดงนั้น ใช้นักร้องที่รำได้มาเป็นผู้แสดง แม้ว่าจะมีกระแสนิยมดีและร้องดี แต่กระบวนรำก็ไม่ประณีตมากนัก ดูเหมือนกับผู้จัดเห็นว่า กระบวนรำเป็นสิ่งไม่สำคัญเท่ากับการร้อง แม้หม่อมมาลัยเองซึ่งเป็นครูสอนละครตีกด้าบรพ์จากคณะของเจ้าพระยาเทเวศร์ฯ เมื่อมาอยู่วังเพชรบูรณ์ก็โปรดให้สอนเฉพาะทางร้อง ส่วนด้านการรำนั้นก็เป็นหน้าที่กวดขันของครูฝ่ายรำ เพื่อเน้นคุณภาพทั้ง ๒ ด้านให้ดีพร้อมกันไป

“**วังสระปทุม** ในที่นี้หมายถึงวังเพชรบูรณ์ เพราะแต่เดิมในรัชกาลที่ ๔ เป็นพื้นที่เสด็จประพาส อยู่ในบริเวณวังสระปทุม เพิ่งมาสร้างพระตำหนักขึ้นใหม่ แล้วแยกเป็นวังเพชรบูรณ์ในรัชกาลที่ ๖

“**เอาละครเล่น** ใช้คนที่ฝึกรำละครมาดีแล้วเป็นผู้แสดง แทนที่จะใช้นักร้องมาฝึกรำแล้วแสดง

“**ละครร้อง** ละครชนิดหนึ่งซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงปรับปรุงขึ้นโดยเค้าความคิดจากละครโอเปร่า โดยผู้แสดงจะร้องเป็นต้นเสียง แล้วมีลูกคู่ช่วยร้องรับร้องทวนให้ ละครชนิดนี้ไม่เน้นการรำ และบางเรื่องก็ไม่รำเลย

“**ปริญญาครุศาสตรบัณฑิต** หมายถึง ปริญญาครุศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาภาควิชาศิลป สหวิทยาลัยรัตนโกสินทร์ บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา ปีการศึกษา ๒๕๒๔

“**ปริญญาเทคโนโลยีราชมงค** หมายถึงปริญญาศึกษาศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาภาควิชาศิลปไทย สถาบันเทคโนโลยีราชมงค ปีการศึกษา ๒๕๓๓

๔๔ **ปริญญสาขาศิลปกรรมศาสตร์** หมายถึง ปริญญสาขาศิลปกรรมศาสตร์ดุษฐ์บัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขานาฏศิลป์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๓๗

๔๕ **ผู้เชี่ยวชาญของวิทยาลัยนาฏศิลป์** หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร ตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๑๖ ถึงปัจจุบัน

๕๐ **คุณหญิงเทศ** หมายถึงคุณหญิงนันทกานุกรักษ์ (เทศ สุวรรณภารต) บรรดาศิษย์มักเรียกว่า คุณหญิงครู เดิมเป็นตัวละครเอกในคณะละครของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์-วิวัฒน์ มีความสามารถแสดงได้ทุกบทบาททั้งพระ นาง ยักษ์ ลิง ได้เคยมาเป็นครูสอนละครในวังสวนกุหลาบเป็นครั้งคราว ต่อมาเป็นผู้ควบคุมละครหลวงในรัชกาลที่ ๗ แล้วโอนมารับราชการในโรงเรียนนาฏดุริยางค์ระยะหนึ่ง

๕๑ **ละครในกับละครดึกดำบรรพ์แตกต่างกัน** ละครในเป็นละครรำที่มีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เล่นเฉพาะเรื่อง รามเกียรติ์ อนุรุธ อีเหนา ดาหลัง เท่านั้น ถ้าเป็นละครในของหลวงจะใช้ผู้หญิงแสดงล้วน ลักษณะของการแสดงเน้นความไพเราะงดงามในทุก ๆ ด้าน ทั้งการร้อง การรำ และบทละครด้วย คนรำมักฝึกจนฝีมือประณีต จะมีคนร้องร้องบทให้ ไม่มีการสร้างฉากประกอบตามท้องเรื่อง ผู้ชมจะใช้จินตนาการไปตามบทร้อง ส่วนละครดึกดำบรรพ์แสดงตามแนวของละครในคือเน้นความไพเราะงดงามทุก ๆ ด้าน แต่ผู้แสดงจะร้องบทของตนเองขณะที่รำด้วย เรื่องที่แสดงมีทั้งที่มาจากละครในและละครนอก โดยที่ปรับปรุงบทให้กระชับรวดเร็วขึ้น นอกจากนั้นยังมีการสร้างฉากและใช้เทคนิคประกอบตามท้องเรื่อง

๕๒ **ต้นเสียง** หมายถึงคนร้องนำในบทร้องแต่ละช่วง มักเลือกเอาคนเสียงดีเสียงดัง เมื่อร้องนำไปช่วงหนึ่งของวรรคตอนแล้วก็มีลูกคู่ร้องรับ

๕๓ **สักรวา** เป็นคำประพันธ์ชนิดหนึ่ง ลักษณะสัมผัสโดยทั่วไปเป็นแบบกลอนสุภาพ แต่วรรคแรกจะขึ้นต้นด้วยคำว่า สักรวา และวรรคสุดท้ายลงด้วยคำว่า เอย ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นิยมเล่นสักรวากลอนสดโต้ตอบกัน หรือแต่งเรื่องต่อเนื่องกันตามเค้าของเรื่องในวรรณคดี โดยจะแจกให้แต่ละคนหรือแต่ละวงแต่งเป็นตัวละครสำคัญในเรื่องแต่ละตัว

เมื่อสร้างวังสวนกุหลาบ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธโปรดให้ชุดคลองรอบวัง แล้วมีงานฉลอง เสด็จประทับที่ตำหนักแพ ทอดพระเนตรการลอยเรือเล่นสักรวาของบรรดาข้าราชการมีด้วยกัน ๓ วง คือ วงของคุณท้าวณารวีระ-คนารักษ์ (อาจารย์ลมูล ยมะคุปต์สังกัตวงนี้) วงของพระยาจรรยาอุฎกฤทธิ (สวน

ไกรฤกษ์) (อาจารย์เฉลย ศุขะวณิช สังกัดวงนี้) และวงของหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล

ตัวอย่างบทสักรวาทพระยาจรรยาอุทกฤกษ์ ส่องร้องเพลงสตาย

สักรวาทจรรยาอุทกฤกษ์	พระสฤษฏีตั้งข้าพระยาเฉลิม
เป็นข้าบาทมูลิกาทข้าหลวงเดิม	พระคุณเสริมในตำแหน่งแหล่งตราขู
ได้เริ่มเกล้ารำกระหม่อมพร้อมญาติมิตร	พระคุณคิดมิได้วายระคายหู
ทุกคำเข้ามิได้เว้นทรงเอ็นดู	พระคุณครุทิตไว้ใส่ใจเอย

^{๖๔} **คอนเสิร์ตของวังสวนกุหลาบ** เป็นการขับร้องส่งวงปีพาทย์ โดยจัดบทให้ต่อกันเป็นเรื่องราว เรียกว่า เพลงดับเรื่อง เช่นดับนางลอย ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีแขกเมืองเข้ามาบ่อยครั้ง เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์รับพระบรมราชโองการจัดการแสดงรับแขกเมือง เช่นเดียวกับการบรรเลงคอนเสิร์ตของฝรั่ง จึงได้ทูลหาหรือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และร่วมกันจัดทำขึ้นหลายครั้ง การแสดงในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นที่นิยมกันในสมัยนั้น

^{๖๕} **ท่านหญิงที่โรงเรียนราชินี** หมายถึงหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล

^{๖๖} **ละครร้องสาวเครือฟ้า** เป็นละครร้องพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ โดยนำเค้าเรื่องมาจากเรื่องมาดามบัตเตอร์ฟลาย แต่ทรงดัดแปลงเนื้อเรื่องและตัวละครเป็นไทย กล่าวถึงนายทหารหนุ่มจากพระนครเดินทางไปเมืองเหนือ ไปพบรักกับสาวเครือฟ้า ต่อมาต้องเดินทางกลับจึงทิ้งนางและลูกน้อยไว้ ต่อมา นายทหารหนุ่มกลับไปเมืองเหนืออีกพร้อมด้วยภรรยาใหม่ สาวเครือฟ้าเศร้าเสียใจมาก จนถึงกับฆ่าตัวตาย

^{๖๗} **กำแบ** การแสดงทำประกอบบทร้องและการแสดงที่ไม่เห็นท่ารำ มักใช้ทำธรรมชาติเช่น ผายมือ ชี้นิ้ว กำมือยกนิ้วหัวแม่มือขึ้นอก จึงเรียกท่าทางเหล่านี้ว่า กำแบ

^{๖๘} **ทวน** ย้อนไปร้องบทซ้ำต้นวรรคอีกครั้งหนึ่งเรียกว่า ร้องทวน ใช้มากในละครรำมาแต่โบราณ

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี
(ศาสตราจารย์ นายแพทย์จรัส สุวรรณเวลา)
เมื่อเสร็จสิ้นการแสดงปาฐกถา

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละอองพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ขอพระราชทานพระราชนุญาตกล่าวคำขอบพระคุณ อาจารย์เฉลย ศุขะวณิช ปาฐกผู้บรรยายเรื่อง นาฏยศิลป์ไทย ที่เพิ่งเสร็จสิ้นลงไป ณ บัดนี้ เรื่องราวที่เราได้ยินผ่านพ้นไปนั้นย่อมเป็นที่เห็นได้ชัดว่า เป็นผลจากความรอบรู้เชี่ยวชาญเปี่ยมด้วยสติปัญญาความสามารถของปาฐกโดยแท้ ในนามของมหาวิทยาลัย พวกเราทั้งหลายขอขอบพระคุณปาฐกไว้ ณ ที่นี้อีกครั้งหนึ่ง

ในลำดับนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานอัญเชิญได้ฝ่าละอองพระบาท เสด็จพระราชดำเนินไปยังห้องรับรองชั้นบนหอประชุมนี้ เพื่อเสวยพระสุธารสที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอพระราชทานน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมจัดถวายต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

พิมพ์ที่โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โทร. ๒๑๕๓๖๒๖
นายประเสริฐ ศิลป์พัฒน์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ธันวาคม ๒๕๓๙
๔๐๐๒-๓๓/๑,๐๐๐(๔)